

Кириченко В.Є.

УРЯДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА АКЦІОНЕРНИМИ ІПОТЕЧНИМИ БАНКАМИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на досвіді українських губерній розглядається практика функціонування системи комерційного іпотечного кредиту в Російській імперії в кризових умовах кінця ХІХ – початку ХХ ст. Студіюються питання контролю та впливу держави на мережу приватних комерційних банків з метою запровадження антикризових заходів, співвідношення публічних та приватних витоків у функціонуванні банківської системи, вплив фінансових груп на діяльність акціонерних іпотечних кредитних установ.

Ключові слова: акціонерний банк, криза, кризові явища, заставний лист, іпотека, земельна власність, цінні папери, кредитування.

Сьогодні термін «криза» є широкоживаним, набувши популярності, як завжди, несподівано. Історично це явище пов'язане з циклічними або кон'юнктурними коливаннями капіталістичної економіки.

Капіталістичні відносини встановлювалися у ході боротьби буржуазії проти феодалізму за допомогою ліберальної політичної ідеології. Після першої французької революції Г. В. Ф. Гегель відзначав: ідеали рівності та братерства і подальшого матеріального розквіту окреслені, а для Франції – завойовані. Іншим країнам залишилося лише досягти цього ідеалу, проте підсумок відомий – загальна перемога свободи – тобто лібералізму. В основу економічної доктрини лібералізму було покладено сформульований А. Смітом принцип невтручання – *laissez-faire* (фр. дозвольте робити), згідно з яким державне втручання в економіку повинно бути мінімальним. Державі відводили роль «нічного сторожа», що встановлює правила взаємодії суб'єктів економічних відносин на ринку та контролює їх дотримання [1].

На століття конституційна демократія і ринкова економіка стали взірцем для розвитку західних суспільств. Однак разом із становленням капіталізму почали виникати економічно-фінансові кризи*, що змусили по-іншому розглядати державу – як джерело антикризових заходів. Під цим кутом зору вплив держави на ринок її втручання у підприємницьку діяльність, розглядався вже не як утиск прав і свобод, а навпаки, як позитивна тенденція їх захисту – «позитивна свобода». Відтепер головним завданням держави став вважатися захист громадян від несправедливої економічної системи.

Перебуваючи у пошуку ефективних заходів із подолання кризи, перш за все у банківській сфері, з якої себто вона і розпочалась, ми маємо пам'ятати про корисний історичний досвід, напрацьований урядом Російської імперії в умовах кризового стану стосовно установ поземельного кредиту. Це питання як складова досліджень щодо акціонерних земельних банків, цікавило науковців різних часів: його розглядали дореволюційні фахівці, переважно економісти [2]; воно ставало предметом аналізу

радянських дослідників [3]; ця проблематика не втратила своєї актуальності і сьогодні [4].

Фінансова криза, що набирала обертів у Російській імперії з середини 1899 р., призвела до відчутного падіння котирування цінних паперів на фондовому ринку країни, у тому числі і заставних листів акціонерних іпотечних банків. Найнижще падіння курсу цінних паперів мало місце у 1900 р.; протягом 1902-1903 рр. ситуація на ринку погравилась, проте вже у 1904 р., з початком російсько-японської війни, знов погіршилась. Найбільшого знецінення зазнали 3,5 % листи Дворянського банку, які було емітовано у 1898 р. [5] в надії на сприятливу кон'юнктуру [6, с. 10]. Однак уряд надав підтримку іпотечним установам. Протягом 1899-1904 рр. сума державних запозичень Дворянському банку зросла на 27 % з 568,8 до 720,6 млн руб., також збільшилась і фінансова підтримка Селянського банку з 123,3 до 423,9 млн руб [7, с. 41]. Для забезпечення отриманих державних позик здійснювалися емісії цінних паперів зазначених банків на мільйони рублів [8].

Однак в умовах вируючої кризи реалізація цінних паперів державних іпотечних установ завдала Державному банку країни суттєві втрати. Зростали збитки і самого Дворянського банку, а нестача казенних коштів не давала можливості із такою легкістю, як це було раніше, покривати їх. Розпочату у 1892 р. програму щодо надання помісному дворянству надто пільгових позик довелося згорнути, привівши платежі позичальників у відповідність до платежів самого банку по залучених коштах [9].

Війна змусила уряд ввести певні обмеження у діяльність державних іпотечних установлень. Відповідно до Положення від 26 березня 1904 р. [10] Дворянський банк міг надавати позики виключно за нормальною оцінкою, а перезаклад маєтку дозволявся лише після закінчення п'ятирічного терміну по отриманню першої позики. Обмеження діяли майже два роки [11]; щодо Дворянського банку, то наслідком обмежень стало зменшення позичкових операцій. Уряд продовжував витрачати державні кошти на підтримку землевласників, проте не з таким розмахом, як раніше.

Ці обмеження призвели до зближення умов кредитування, які пропонували Дворянський та акціонерні земельні банки. До того ж у перші роки ХХ ст. Дворянський банк переважно кредитував своїх старих клієнтів, надаючи додаткові позики та здійснюючи перезаклади. На цьому тлі різко зросла привабливість для землевласників приватного іпотечного кредиту.

Однак приватні банки також перебували у несприятливих кризових умовах. Їх закладні листи втрачали курсову вартість, що призводило до здорожчання приватного кредиту, і за цих умов уряд не міг залишатися осторонь. Іншим фактором, який вимагав адекватного реагування держави, було погане фінансове становище окремих іпотечних установ, що стало наслідком зловживань органів управління цих акціонерних банків. У сприятливих фінансових умовах дев'яностих років Міністерство фінансів дотримувалось фундаментального принципу класичного лібералізму *laissez-faire* і не втручалось у внутрішню діяльність приватних банків, не використовуючи на повну потужність можливостей контролю, які надавало чинне законодавство.

Економічна криза змінила ставлення суспільства та уряду до фінансового становища приватних кредитних установ. В умовах нестабільності ускладнення у тому чи іншому банку ставали відчутною загрозою для всієї системи довгострокового

кредиту імперії. Саме цим пояснюється той суспільний резонанс, який викликав так званий «харківський крах».

Маючи під своїм контролем потужну фінансово-промислову групу, харківський банкір і підприємець О. К. Алчевський, скориставшись сприятливими умовами, що склалися на фондовому ринку, зміг отримати під заставу нічим не забезпечених цінних паперів понад 6 млн руб., які були спрямовані ним на будівництво Донецько-Юр'ївського металургійного заводу та Олексіївського гірничопромислового товариства. Проте згадана криза, що виникла на рубежі століть, зруйнувала фінансові сподівання голови правління Харківського земельного банку. Не впоравшись із ситуацією, внаслідок чого збанкрутували Харківський торговий банк, Катеринославський банк, опинився на межі краху Харківський земельний банк, О. К. Алчевський наклав на себе руки.

На вимогу акціонерів Харківського земельного банку, що перебував на межі банкрутства, Міністерство фінансів провело ревізію його діяльності. Від'ємне сальдо банківського балансу становило 7,5 млн руб., збитки сягали 1,8 млн руб., забезпечення поточних платежів потребувало 2,3 млн руб., а на вилучення з обігу незаконно заставлених цінних паперів потрібно було 6 млн руб.

За таких умов біржова вартість акцій банку впала більше ніж у чотири рази, опустившись нижче номінальної вартості – 200 руб. – та зупинившись на 125 руб. Акції були скуплені московською фінансово-промисловою групою Рябушинських [12]. Проте лише зусиль братів Рябушинських, які взяли на себе зобов'язання гарантувати обмін акцій банку, що знаходилися в обігу, внісши для цього у Державний банк заставу в розмірі 3,1 млн руб. та викупивши залишки емісії нового випуску по номінальній вартості без урахування біржового котирування, було недостатньо [13, арк. 208 – 210, 250 – 252, 286 – 288, 360 – 362, 417]. Встановлюючи контроль над збанкрутілою кредитною установою, фінансово-промислова група повинна була реально оцінювати свої фінансові можливості і, скоріше за все, робила інвестиції, виходячи із попередніх домовленостей з урядом. Міністерство фінансів прийняло рішення про збереження банку та його підтримку. 20 червня 1901 р. отримав Височайше затвердження дозвіл Державному банку на відкриття для Харківського земельного банку кредиту у розмірі до 6 млн руб. під забезпечення відсотковими паперами складочного капіталу банку та призначенням представника Міністерства фінансів для контролю за діяльністю банку на строк погашення боргу за наданим кредитом [14]. На початку 1902 р. Микола II погодився з пропозиціями міністра фінансів, викладеними у записці від 11 січня цього ж року, дозволивши Харківському земельному банку нову емісію акцій на суму 1,4 млн руб. За умовами випуску, акціонери банку при обміні акцій старого випуску на нові повинні були доплачувати по 33 руб. на кожен акцію, які направлялись на покриття збитків банку. Також банк отримав право розстрочення сплати позичальникам недоїмок на строк до 5 років. Окрім того, банк міг тримати на своєму балансі закладене майно не один рік, як інші банки, а п'ять років [15].

У лютому цього ж року Міністерство фінансів дозволило банку поновити видачу позик та випуск заставних листів. Такі дії уряду були обумовлені тим, що угода, укладена між правлінням банку та Товариством П. М. Рябушинського, була сприйнята як достатня гарантія успішності здійснення операцій [13, арк. 250 – 251].

Лінія поведінки уряду визначалась не тільки побоюванням ослаблення довіри клієнтів до іпотечних установ але досвідом 80-х рр., коли уряду довелося взяти на себе ведення справ та опікуватися процедурою ліквідації декількох приватних іпотечних установ. Тому за доцільне було вирішено обрати тактику підтримки окремих суб'єктів системи іпотечного кредиту, у яких виникли ускладнення, проте це була не лише фінансова допомога державними позиками, а і посилення урядового контролю за діяльністю вказаних суб'єктів. Саме з цією метою уповноваженого Міністерства фінансів було включено до складу правління Харківського земельного банку [14, п. 2].

Первісно, призначення уповноваженого розглядалося як тимчасовий захід на термін виконання боргових зобов'язань перед державою. Проте практика переконала міністра фінансів С. Ю. Вітте у доцільності заснування інституту уповноважених Міністерства фінансів у всіх акціонерних іпотечних банках. Доповідаючи цареві, С. Ю. Вітте наполягав, що «подальше залишення земельних банків у такому майже безконтрольному стані... становить серйозну небезпеку для всього громадського кредиту. ...Виникнення будь-яких сумнівів у надійності означених листів, випущених на багато мільйонів, могло б призвести до такого напруження на грошовому ринку, наслідки якого важко передбачити» [16]. На початок ХХ ст. приріст закладних листів іпотечних установ становив 35-38 % приросту всіх цінних паперів, що було, безсумнівно, дуже високим показником [17, с. 237]. Перше місце серед іпотечних установ за сумою випущених у обіг листів посідали саме акціонерні земельні банки [18].

Імператор Микола II погодився з аргументами міністра, затвердивши його Всепідданійшу доповідь. Відтепер закон наділяв голову фінансового відомства правом призначати уповноважених у всі акціонерні іпотечні банки. Призначені представники, залишаючись за своїм правовим статусом чиновниками міністерства фінансів, утримувались банківським коштом, отримуючи ставку члена правління. Головним функціональним обов'язком призначеного було спостереження за діяльністю банку у повному її обсязі з правом призупиняти розпорядження правління, що суперечать статуту [19].

Діяльність банків більш детально була унормована із прийняттям положення Комітету Міністрів від 21 грудня 1901 р. щодо загальних зборів та ревізійної частини акціонерних компаній [20]. Ініційований як реакція на численні порушення у корпоративній сфері та спрямований на їх усунення, закон за ініціативою С. Ю. Вітте було поширено також і на акціонерні банки [21, с. 201-216]. Положення 1901 р. запроваджувало гласність та публічність у роботі вищого органу акціонерного товариства, забезпечувало умови інформування акціонерів. Нововведення надавали кожному міноритарному акціонеру, що володів хоча б однією акцією, право дорадчого голосу, а також можливість бути присутнім та брати участь в обговоренні справ на загальних зборах. Власникам, що в сукупності володіли не менше 1/20 всіх акцій, надавалося право вимагати скликання загальних зборів [20, ст. 11]. Характерною особливістю цього нормативного документа було те, що, обіймаючи у собі норми загальної дії, він передбачав пріоритет окремих норм, які містилися у статутах акціонерних товариств над загальними приписами [20, ст. ст. 1, 7, прим. до ст. 11].

Подальше посилення урядового контролю пов'язане з Височайше затвердженою думкою Державної ради від 29 квітня 1902 р. щодо приватних кредитних установ [22]. Кілька статей цього нормативного акту, що мав силу закону, безпосередньо стосувались акціонерних земельних банків. Так, до численних повноважень міністра фінансів додалось право проводити урядові ревізії акціонерних та взаємних іпотечних установ. Державні або гарантовані відсоткові цінні папери, що придбавалися акціонерними земельними банками за рахунок запасного капіталу, від дня набрання юридичної сили правилами, повинні були зберігатися виключно у Державному банку [23, с. 50–51].

Закон дозволив акціонерним земельним банкам розміщувати свої вільні кошти у вигляді вкладів на поточних рахунках приватних та громадських банків. У той же час були вжиті запобіжні заходи щодо недопущення виникнення надмірної залежності від якого-небудь одного комерційного банку, як це трапилося у справі Алчевського. Тому, за новими умовами, сума, розміщена земельним банком на рахунку комерційної установи, не повинна була перевищувати 1/10 частки акціонерного і запасного капіталів іпотечного банку [22, ст. 7].

Криза рубежу століть суттєво відбилася на процесі розміщення цінних паперів іпотечних установ. З початком ХХ ст. Міністерство фінансів змусило акціонерні банки скоротити нові емісії закладних листів, у зв'язку з чим запропонувало обмежити надання нових позик, передусім під заставу міської нерухомості. Обґрунтовувався такий крок зверненням до статутних положень, за якими банки утворювалися саме для надання кредитів у сфері землеволодіння, і тому надмірний ухил у бік міських операцій визнавався неправомірним. Закон 29 квітня 1902 р. остаточно обмежив обсяг міських позик акціонерних земельних банків однією третиною від загального обсягу наданих кредитів. Якщо частка міських позик банку перевищувала 1/3, він міг надавати у місті лише 1/5 річної суми позик [22, ст. 6].

Правові заходи щодо акціонерних земельних банків протягом 1900-1902 рр. уряд приймав з огляду на ту суттєву роль, яку відігравав іпотечний кредит у кредитній системі Російської імперії. Ці законодавчі заходи посилили вплив держави на діяльність приватних кредитних установ з метою їх підтримки та «оздоровлення», проведення антикризових заходів, узгодження із загальним акціонерним законодавством цих років [24]. Політичний примат дворянства зумовлював спрямованість протекціоністської політики щодо поміщицького землеволодіння, його підтримки іпотечним кредитом навіть на шкоду міській буржуазії. На діяльності акціонерних іпотечних банків позначився пригнічений стан грошового ринку, промислова криза, занепад торгівлі, домовласницька криза великих міст, неврожаї, що охопили південні території імперії протягом декількох років [25, с. 424]. Проте порівняно з іншими кредитними установами правове становище акціонерних іпотечних банків надавало певні переваги. Їх позики забезпечувались нерухомістю, а не паперами чи товарами в обігу, та мали довготривалий характер, що нівелювало ринкові коливання, викликані кризовими явищами в економіці. Більша частина капіталів цих банків, відповідно до вимог законодавства, була розміщена у державних або гарантованих цінних паперах.

До позитивних обставин також слід віднести завершення в кінці ХХ ст. аграрної кризи. Ще наприкінці 1899 р. правління Полтавського земельного банку висловлювало

сподівання, що величезні недоїмки по платежах позичальників, зумовлені українськими низькими цінами на хліб, накопичувалися протягом 1896-1897 рр., «незабаром... значно будуть знижені, так як у цей час унаслідок підвищення цін на хліб, платежі надійдуть успішно...». Підвищення цін на хліб після колишніх вельми дешевих цін, що не покривали вартість витрат виробництва, – відзначало правління Харківського земельного банку у березні 1898 р., – пожвавило у багатьох місцевостях сподівання землевласників і землеробів, і ціна землі перестала падати [13, арк. 2].

Із початком економічної кризи потреба у кредиті не тільки не зменшилась, а навпаки, зросла. До задоволення цього попиту банки спонукало Міністерство фінансів, законодавчо обмеживши їх операції у містах.

Вплив кризових явищ безпосередньо не призводив до банкрутства земельних банків, проте тісні зв'язки земельних банків із комерційними, які перебували у значно гіршому фінансовому стані, становили суттєву загрозу для подальшого існування. Комерційні банки широко залучали кошти земельних банків для спекулятивних операцій у виробництві, будівництві, фінансах, по яких криза завдала найбільш суттєвого удару.

Деяко покращив ситуацію вже згаданий закон від 29 квітня 1902 р., який заборонив надмірну концентрацію коштів земельних банків у одному комерційному банку. Розпочалася деконцентрація поточних рахунків. На 1 січня 1902 р. Бессарабсько-Таврійський банк тримав свої вільні кошти у 20 банках та відділеннях, а на 1 січня 1904 р. кількість рахунків збільшилась на сім. Однак, як і раніше, найбільші кошти земельні банки тримали у «головних» банках: Бессарабсько-Таврійський – у Руському для зовнішньої торгівлі, Київський – у Міжнародному. Комерційні банки легко оминали встановлені законодавчі обмеження, вони швидко домовлялись між собою про розподілення на поточних рахунках коштів того чи іншого земельного банку [26]. Зв'язки між земельними та комерційними банками були довгостроковими, однак зміна власника банку зазвичай приводила до зміни бізнес – партнерів. Із переходом Харківського земельного банку до фінансово-промислової імперії братів Рябушинських було закрито його рахунки у Харківському торговому банку і місцевих кредитних спілках, проте відкрито крупні рахунки у відділенні Азовсько-Донського банку.

Полтавський земельний банк деяко збільшив у 1902 р. кількість своїх рахунків, однак головним для нього, як і для Київського земельного банку, залишався Міжнародний банк [27].

Таким чином, політика уряду, спрямована на уніфікацію та централізацію діяльності земельних банків, суттєво доповнювалась зусиллями окремих фінансових угруповань, що спричиняло монополізацію приватного іпотечного кредиту.

Отже, банківська система Російської імперії не будувалася на ліберальних засадах, не була природною та саморегульованою. Вона формувалася урядом, що визначав умови, у межах яких відбувався розвиток фінансових інститутів, під неухильним контролем з боку держави. Такий прояв державницької опіки мав тенденцію до посилення в умовах кризових явищ, які виникли в економіці країни на межі століть.

Окремі зусилля уряду були спрямовані на підвищення надійності приватних іпотечних банків та диверсифікацію їх ризиків. Досягалося це шляхом правового обмеження їх фінансових відносин із комерційними кредитними установами та

недопущення надмірної концентрації. На досягнення цієї ж мети були спрямовані і вимоги щодо збереження запасного капіталу у державних або гарантованих цінних паперах виключно на рахунках Державного банку.

Вирішивши за доцільне надати фінансову підтримку приватним комерційним іпотечним установам, що опинилися на межі банкрутства в умовах економічної кризи, уряд посилював свій вплив та запроваджував нові форми контролю, що унеможлилювали ризикову діяльність банківських установ.

Іншим напрямком діяльності уряду було запобігання зловживанням та спекуляціям з боку крупних акціонерів та банківського менеджменту шляхом запровадження принципів публічності та відкритості банківської діяльності.

Урядовий контроль за діяльністю приватних іпотечних установ, що посилювався під впливом кризової стагнації, дозволив дієво протистояти ринковій стихії та надати західним ліберальним демократіям приклад позитивного втручання держави у регулювання ринкових відносин.

Проте, попри намагання діяти з урахуванням і у межах раціональної ринкової реальності, зорієнтованість банківської урядової політики визначалась протекціоністськими цілями щодо фінансової підтримки помісного дворянства. Штучні преференції, що підтримували поміщиків-землевласників у ринкових умовах господарювання, знецінювали ефективність загальної фінансово-кредитної політики уряду.

Список використаних джерел та література:

1. Див.: Смит А. Исследование о природе и причине богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962.
2. Герценштейн М. Я. Харьковский крах / М. Я. Герценштейн. – СПб., 1903; Каминка А. И. Акционерные компании. Юридическое исследование / А. И. Каминка. – СПб., 1902; Левин И. И. Акционерные коммерческие банки в России / И. И. Левин. – Т. 1. – Пг., 1917; Мигулин П. П. Наша банковская политика 1769 – 1899 гг. / П. П. Мигулин. – Х., 1901; Печерин Я. И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России / Я. И. Печерин – СПб., 1904;
3. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки России / И. Ф. Гиндин. – М., 1948; Погребинский А. П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX – XX в.в.) / А. П. Погребинский. – М.: Госфиниздат, 1954; Райский Ю. Л. Акционерные ипотечные банки и помещичье землевладение в России во 2-й половине XIX в. / Ю. Л. Райский; Курск. гос. пед. инст. – Курск, 1980 // Рукоп. депон. в ИНИОН АН СССР № 6924 от 10.02.1981; Шепелёв Л. Е. Акционерные компании в России / Л. Е. Шепелёв. – Л.: Наука, Лен. отд., 1973.
4. Венгерська В. О. Перші приватні кредитні та банківські установи / В. О. Венгерська // Історія України. – 1998. – № 8 (72); Веремейкина В. Д. История развития ипотечных кредитных учреждений / В. Д. Веремейкина // Банковские услуги. – М., 2001. – № 11; Краснікова О. М. Ретроспектива зародження іпотечного кредиту в Україні / О. М. Краснікова // Економіка АПК. – 1998. – № 1; Лукин С. В. Акционерное предпринимательство в России: исторические формы и теоретические концепции: дис. ... доктора эконом. наук / С. В. Лукин; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 2003; Мехряков В. Д. Развитие кредитных учреждений в России / В. Д. Мехряков. – М., 1998; Owen Th. The Corporation under Russian Law, 1800-1971. A Study in Tsarist Policy. – Cambridge, 1991.
5. Высочайшее повеление, объявленное Министром финансов. – О выпуске 3 ½ % закладных листов Государственного Дворянского Земельного Банка // ПСЗ – III. – Т. XVIII. – 1898. – № 15831.
6. Статистика долгосрочного кредита в России / [под ред. А. К. Голубева]. – Вып. II. – СПб., 1906.

7. Статистика долгосрочного кредита в России / [под ред. А. К. Голубева]. – Вып. I. – СПб., 1916.
8. Див.: Высочайшее повеление, объявленное Министром финансов. – О выпуске государственных свидетельств Поземельного Крестьянского Банка на 35.000.000 рублей // ПСЗ – III. – Т. XX. – 1900. – № 18206; Высочайшее повеление, объявленное Министром финансов. – О выпуске 3 ½ % закладных листов Государственного Дворянского Земельного Банка на 100.000.000 рублей // ПСЗ – III. – Т. XX. – 1900. – № 19303; Высочайшее повеление, объявленное Министром финансов. – О выпуске 4 % государственных свидетельств Поземельного Крестьянского Банка на 35.000.000 рублей // ПСЗ – III. – Т. XX. – 1900. – № 19304; Высочайшее повеление, объявленное Министром финансов. – О выпуске государственных свидетельств Поземельного Крестьянского Банка на 50 милл. рублей // СУ – 1901. – № 72. – Отд. I. – Ст. 1436; Высочайшее повеление, объявленное Министром финансов. – О выпуске государственных свидетельств Поземельного Крестьянского Банка на 50 милл. рублей // СУ – 1903. – № 47. – Отд. I. – Ст. 552; Высочайшее повеление, объявленное Министром финансов. – О выпуске 3 ½ % закладных листов Государственного Дворянского Земельного Банка на 50 милл. рублей // СУ – 1903. – № 47. – Отд. I. – Ст. 553.
9. Высочайший указ, данный Министру финансов. – Об изменении размера платежей по вновь выдаваемым из Государственного Дворянского Земельного Банка ссудам // ПСЗ – III. – Т. XX. – 1900. – № 19058.
10. Высочайше утвержденное положение Комитета финансов «Об условиях дальнейшей деятельности Дворянского земельного и Крестьянского поземельного банков в связи с наступившим военным временем» // СУ – 1904. – № 54. – Отд. I. – Ст. 559.
11. Высочайше утвержденное положение Комитета финансов «Об отмене установленных Высочайше утвержденных 26 марта 1904 года положением Комитета финансов по выдаче ссуд из Государственного Дворянского Земельного Банка» // СУ – 1906. – № 282. – Отд. I. – Ст. 1962.
12. Див.: Герценштейн М. Я. Харьковский крах / М. Я. Герценштейн. – СПб., 1903; Мигулин П. П. Наша банковская политика (1729-1903): [опыт исследования П. П. Мигулина доктора фин. права, орд. проф. Харьковского университета] / П. П. Мигулин. – X. : Тип. Печатное дело. – 1904. – С. 430 – 431.
13. РГИА. – Ф. 583. – Оп. 2. – Стр. 1201.
14. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров. – Об упорядочении дел Харьковского Акционерного Земельного Банка // СУ – 1901. – № 63. – Отд. I. – Ст. 1280.
15. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров. – О мерах к восстановлению деятельности Харьковского земельного банка // ПСЗ – III. – Т. XXII. – 1902. – № 21011.
16. РГИА. – Ф. 583. – Оп. 4. – Стр. 314. – Арк. 105 – 110.
17. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки: Из истории финансового капитала в России / И. Ф. Гиндин. – М.: Госфиниздат, 1948.
18. Статистика долгосрочного кредита в России / [под ред. А. К. Голубева]. – СПб., 1904.
19. – Вып. I. – С. 4.
20. – Вып. II. – С. 10.
21. Высочайше утвержденный всеподданнейший доклад Министра финансов. – О предоставлении Министру Финансов права назначать Уполномоченных от Министерства Финансов в земельные банки // ПСЗ – III. – Т. XXI. – 1901. – № 20615.
22. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров "Об изменении и дополнении действующих узаконений относительно общих собраний и ревизионной части акционерных компаний, а равно и состава управления оных" // СУ – 1901. – № 124. – Отд. I. – Ст. 2500.
23. Шепелёв Л. Е. Акционерные компании в России / Л. Е. Шепелёв. – Л.: Наука, Лен. отд., 1973.
24. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «Об утверждении правил об упорочении деятельности частных банков» // ПСЗ – III. – Т. XXII. – 1902. – № 21366.
25. Государственный совет. Отчет председателя Государственного совета. [Сес. 1901-1902 гг.]. – СПб., 1903.
26. Див.: Шепелёв Л. Е. Акционерные компании в России / Л. Е. Шепелёв. – Л.: Наука, Лен. отд., 1973. – С. 188, 222; Погребинский А. П. Государственно-монополистический капитализм в России: Очерк истории / А. П. Погребинский. – М.: Соцэкгиз, 1959. – С. 73 – 77.

27. Мигулин П. П. Наша банковская политика (1729-1903). [Опыт исследования П. П. Мигулина доктора фин. права, орд. проф. Харьковского университета] / П. П. Мигулин. – Х. : Тип. Печатное дело. – 1904.
28. Див.: Герценштейн М. Я. Харьковский крах / М. Я. Герценштейн. – СПб., 1903. – С. 86 – 87; Герценштейн М. Я. Ипотечные банки и рост больших городов в Германии / М. Я. Герценштейн. – СПб.: Тип. Киришбаума, 1902. – С. 217 – 225.
29. РГИА. – Ф. 583. – Оп. 2. – Спр. 1201. – Арк. 145 – 146, 160; – Спр. 1216. – Арк. 31 – 35, 58 – 59, 69. – Спр. 1166. – Арк. 146, 191 – 192; – Спр. 1120. – Арк. 17 – 19, 95 – 96, 147 – 148; – Спр. 1140. – Арк. 190 – 193.
30. Анотації
31. Кириченко В. Є. Урядовий контроль за акціонерними іпотечними банками в умовах кризових явищ кінця ХІХ – початку ХХ ст. ст.

Кириченко В.Е. Правительственный контроль за акционерными ипотечными банками в условиях кризисных явлений конца ХІХ начала ХХ вв.

В статье на опыте украинских губерний рассматривается практика функционирования системы коммерческого ипотечного кредита в Российской империи в кризисных условиях конца ХІХ – начала ХХ вв. Анализируются проблемы контроля и влияния государства на систему частных коммерческих банков с целью проведения антикризисных мероприятий, соотношение публичного и частного начал в функционировании банковской системы, влияние финансовых групп на деятельность акционерных ипотечных кредитных учреждений.

Ключевые слова: акционерный банк, кризис, кризисные явления, закладной лист, ипотека, земельная собственность, ценные бумаги, кредитование.

Kirichenko V.E. The governmental control for joint-stock and mortgage banks in conditions of the crisis at the ending of 19th – beginning of 20th century.

In the article the practice of functioning of the system of commercial credit on mortgage in Russian Empire in the conditions of the crisis at the ending of 19th – beginning of 20th century is considered on the base of the Ukrainian provinces' experience. The author analyses the problems of state control and influences on the system of private commercial banks with purpose realizing anticrisis measures. In the article the correlation of the public and private beginnings in the functioning of the bank's system is analysed by the author. The author considers the influences of the financial groups on the activity joint-stock and mortgage credit agency.

Key words: joint-stock bank, crisis, phenomenon of crisis, letter of deposit, mortgage, land property, capital issues, credit.

Надійшла до редакції 29.04.2009 р.